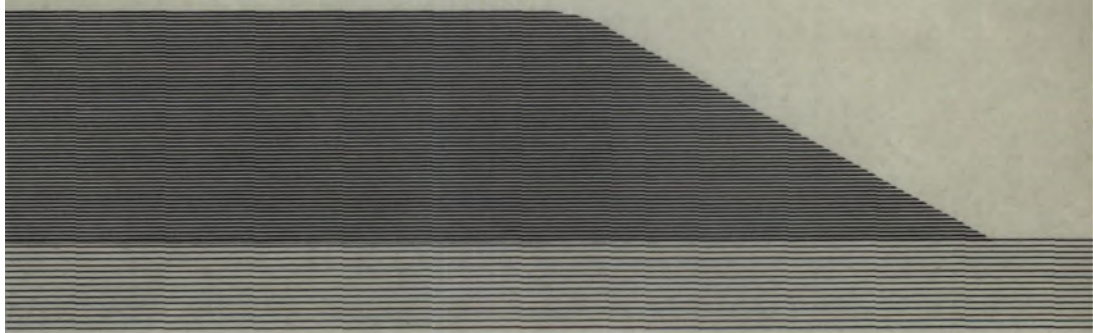


saul van messel

vaderland in den vreemde

joodse balladen uit groningenland



vaderland in den vreemde

*wandelnde jeude
goa toch zitn*

oud-groningse zegswijs

saul van messel

vaderland in den vreemde

joodse balladen uit groningenland

de engelbewaarder / amsterdam 4/5 mei 1982

¶ land van belofte

hier ben ik aangespoeld
met een verroest sextant
termunterzijl
zowaar mijn rechterhand

die aan de wadden
niet meer zeker weet
jeruzalem
wat ooit mijn linker deed

¶ foxhol / rosj hasjana

*heil het volk dat het
bazuingschal verstaat*

psalm 89 : 16

wie heeft als ik nog sjoels gekend
in hoomezand en in de leek

mijn muze raakt eraan gewend
al ziet mijn inkt van heimwee bleek

de roep van het feest door het ommeland
mijn woorden wenden als vanzelf hun stevens

eenmaal ben ik in sappemeer en hoomezand
gazen geweest 'en baltekeie tevens'

waar nu allang geen joden wonen
vandaag niet noch op rousj hasjone

nog niet getooid met davidster
alom verstrooid van heinde en ver

daar kwamen zij voor mozes' leer
uit hoomezand en sappemeer

aan het begin van het joodse jaar
blies de bazuin ze bij elkaar

tesjoewe hoor ik ze nog zeggen
hoe dit aan vreemden uit te leggen

de ramshoorn van de offerande
weerklonk door alle ommelanden

van oterdum tot alteveer
van zoutkamp tot kielwindeweer

onkwetsbaar volk op rousj hasjone
door het tetsjen van de sjofartonen

verzel mijn lied verbleekte ster
één komt er niet hij woont te ver

want in foxhol dicht bij kolham
kwijnt oude loot aan joodse stam

de onrust woelt door bange dromen
òl haalman kin nait sjoele komen

een joods uur u gaat hem beproeven
hoe moet dat nu met zijn tesjoewe

hail kört van kop mien jeudse boazn:
doe most ook veur òl haalman bloazn

wie die ooit leefde in dat lage land
weerstreefde een parnes van hoomezand

dus trok ik dei gloria
tweemaal naar het verre moria

met de sjofar van de offerande
door herfstgekleurde ommelanden

en blies ik oude sjoufertonen
waar nu allang geen joden wonen

nòg hoor ik hem daip in dat loug
met zachte stem: miejong sjekouch

hoorn van de ram blaas in foxhol
dicht bij kolham mijn verzen vol

van het joodse lot / van het joodse leed
waar iedereen nu veel van weet

maar wie weet van die jiddisjkat
tussen het goerecht en het wad

waar leeft o waag in een vitrine
nog één zo'n jood uit mijn mediene

÷

rosj hasjana (rousj hasjone) = nieuwjaar
gazzen = voorzanger
baltekeie = blazer op de bazuin (= sjofar / sjoufer)
dit blazen wordt symbolisch in verband gebracht met
abrahams offerande, zie genesis 22 : 13; het geluid
roept op tot inkeer = tesjoewe
tetsjen (jiddisj) = bazuin-blazen
parnes = bestuurder joodse gemeente
sjekouch (jeskouch) = bedankt; eigenlijk: god moge
uw kracht sterken
jiddisjkat = jodendom
mediene = provincie
loug (gronings) = gehucht
daip in dat loug = diep in die rimboe

¶ de westerwelse a / tasjliech

*en gij moogt al hun zonden
werpen in de diepte der zee*

micha 7 : 19

de stromen uit mijn jeugdrevier
zijn allen van de kaart verdwenen
slechts dromen laten voor mijn lier
de deur van vroeger op een kier

en proppen vele verzen vol
met het oosten uit mijn westerwol

het hebrecht en het reiderland
landschappen uit dit leeg galoet
– letters van vuur aan witte wand –
ik wait 't hail goud / mit joe is 't oet

voor zelfs niet één bleef er een kans
van veelerveen tot nieuweschans
van sellingen tot wedderveen
voor niemand wenkte wederkeer

ook deze nacht bracht droom respijt
opschorting van de werkelijkheid

plotseling was weer op rousesjone
de westerwelse a gaan stromen
meanderend tussen uiterwaarden
een nog niet tot kanaal ontaarde

en langs haar zoom met platte petten
landjoden levend naar hun wetten
zij strooien klanken in de stroom
vol wensen even vreemd als vroom:

dat god op deze jom hadien
in dit gewest van wad en terpen
naar micha zeven / negentien
hun zonden in het daip mag werpen

tussen wedde en blijham
murmelend binnen beboste boorden
echoot de a weer bijbelse woorden:

wetasjliech bimtsoelot jam
bimtsoelot jam kol chatotam –
tussen wedde en blijham

duikende onder dit diep geloven
drijven bij mij juist zonden boven
en betalen aan dit vers hun tol

een rousesjone-show in dromen
over mijn oosten in dit westerwol
waar geen rivier meer echt wil stromen

÷

de eerste dag van rosj hasjana – als deze op sjabbat
valt de tweede – wordt aan stromend viswater door
sommige joden een gebed uitgesproken dat correspon-
deert met micha 7 : 18-20
zie boven het citaat dat in het hebreuws luidt: wetasjliech (= gij moogt
werpen) bimtsoelot jam kol chatotam
vandaar de naam waaronder het mystieke gebruik bekend bleef:
'tasjliech'
in nederland sprak men van 'tasjlech maken'
galoet (goles) = diaspora
journ hadien = dag van het (hemelse) gericht, een van
de namen van ons 'nieuwjaar'

¶ reiderwolde / jom kippoer

*open ons de poort ten tijde van
het sluiten van de poort want
reeds spoedt de dag ten einde*

*uit de liturgie van ngiele van
jom kippoer*

van alles wat hier heeft bestaan
hoeveel verdween er in de golven
met het eigen lot vooral begaan
heb ik reiderwolde opgedolven

mijn joods pendant van roemrucht reimerswaal
dat eens verdronk met kol hakaal

verhalen belasteren steenrijke boeren
die strooiden waitenmeel op hun vloeren
in plaats van het doodgewone zand
in dat goddeloze reiderland

daarop kwam prompt de dollard spoken
en spoelde over te lage dijken
overmoed conform door de hemel gewroken
en niet alleen op de rug van hoogmoedige rijken

want vergeten werd in die fertiele folklore
mijn rebbe die bokie was in de gemore
en die in pendant van mijn reimerswaal
te raaidervolle raw was van kol hakaal

de dollard reikte destijds als een haven
tot voorbij het winschoter oosterende
daar heb ik gegevens opgegraven
over die posjeter jid en zijn gouden legende

bronnen die van een springvloed gewagen
spreken van september / oktober-dagen
de fatale ramp die de rebbe voorzag
had *de rechter* bepaald op *de* vastendag

toen alle joden langs die wadden
(het groningse type: stroef en stoer)
sjoele waren om met kewone te dawnen
heel die heilige dag van jom kippoer

toen begaven het door godes hand
de sluizen des hemels en die van reiderland

en werd ons sjoeltje met joden gevuld
naar gewoonte in smetteloos sargenes gehuld
over de dijk van de tjamme geheven
en lijnrecht de dollard ingedreven

oren zo lang we nog niet zijn vergaan
decideert streng de rebbe / de poort staat al aan
tussen torum (ook verzonken) en termunterziele
neuriet hij meeslepend de niggen van ngiele

balbattiem volgen als matrozen aan boord
het commando van de ouwe die onverstoorbaar oort
extatisch verzonken in devote tefille
op die zinkende ark met die zingende kille

zo'n kabbelend geluid / een echte jomkipper
een dorpssjoel als schuit / met een rebbe als schipper

tot aan het slot / over het hoofd elk zijn talles
de eenheid van god wordt geloofd na dit alles
en de sjoel en de kille en de rebbe inclus
in de diepte op weg zijn naar het hemelse huis

dollard / dodenland / reiderwolde-verhaal:
mijn joods pendant van reimerswaal

nog vertellen de kwelders aan wie maar wil horen
dat zij eens in het jaar mijn rebbe zien oren
in zijn sargenes drijvend langs de dijken van het wad
het sjeimes belijdend met ver-reikend echad

÷

reiderwolde een rijk dorp aan de tjamme, en torum een
rijk stadje aan de eems, werden in de middeleeuwen
door de dollard verzwolgen
jom kippoer = grote verzoendag
ngiele = het slotgebed
bokie in de gemore = geverseerd in de talmoed
posjeter jid = eenvoudige jood
met kewone dawnen = met aandacht bidden
in sargenes (= lijkkleed) bidden: een bekend gebruik
voor de hoge feestdagen
oren (orare) = bidden
balbattiem = gemeenteleden
niggen = melodie
tefille = gebed
aan het eind van de verzoendag wordt het bidkleed
(= talles) over het hoofd gespreid en het doods-
gebed (= sjeimes) uitgesproken; het 'echad' (= EEN)
aan het eind wordt zeer lang uitgehaald

¶ wadlopers / sjierat hajam

*toen zongen mozes en de kinderen
israëls dit lied*

exodus 15 : 1

het wad als vijand / het wad als vrind
wie heeft hier geen bron van balladen gevonden
het zeil van mijn muze staat bol in de wind /
bordeaux / amsterdam / antwerpen en londen

marranen op zoek naar vrije gewesten
in hun zwerven speelt emden een zekere rol
wáár ook vergingen al latere resten
het zeil van mijn muze blijft bol

op een nacht dreef een schuit stuurloos langs de wadden
met joden gevuld / naar oostfriesland op zoek
geen bladzij historie zonder donkere kladden
een kroniek uit rottum hield boek

toen de tjalk met zijn lading op het punt van verdwijnen
in het stormachtig weer voor het laatst werd gezien
zagen nonnen uit het klooster aan de lucht vreemde seinen
de abdes knielde neer achter 't oopm gediën

langs flarden van wolken stond een grillige streep:
de omtrek van een ontzagwekkende hand
die de hemel omvatte in een machtige greep
de wijsvinger wees naar het groninger land

toen hieven sefardiem in die duistere nacht
het lied van de schelfzee uit exodus aan
de sjierat hajam tot en met het vers acht:
'en door uw geblaas bleven wateren staan'

het leek of een schim zich naar het scheepje toe boog
het wotter wuir stief / registreerde de non
in het hart van de zee werd het plotseling zo droog
dat jeude veur jeude aan laand koomm kon

aldus ontstond hier een oeroude kille
met een sjoel die lang al niet meer bestaat
een keiwerowes verzonkn bie de jeudntille
er was zelfs naar men volhoudt een jodenstraat

eenmaal per jaar herdachten de marranen
de verjaardag van dit wonder als door mij bedoeld
ze lernden de nacht door tot het kraaien der hanen
dan ging het naar de dijk waar zij eens aangespoeld

daar hieven ze het lied van de schelfzee aan
dat zij zongen tot en met het vers acht:
'en door uw geblaas bleven wateren staan'
de wadden weken die nacht

er moet / heeft een jood in een catalogus gevonden
een tikkoen van dit ritueel hebben bestaan
dat bij sotheby geveild op een auctie in londen
voor een fancyprijs naar een maniak is gegaan

het exemplaar stukgelezen / gedrukt bij tartas
in het latere roemrijke amstelredam
de ritus van rottum met het hele relaas
op het schutblad een naam uit appingedam

in slordig currentschrift binnen een kader
de jaartijd van diens overleden betovergrootvader
die dit boekje als barmitswegeschenk had gekregen
als bewijs voor gods ondoorgrondelijke wegen

en daaronder in hebreeuwse maten vervat
een vers van een rebbe dat hier vrij wordt vertaald:
door woestijnen door zeeën baandet gij ons een pad
heer van de schelfzee / mor nait minder van 't wad

÷

sjierat hajam = lied van de (schelf)zee
zie exodus 15 : 1-19
keiwerowes = begraafplaats
tikkoen = een boekje met gelegenheidsgebeden

tartas / tartaas: bekende joodse drukker uit de 17e eeuw

barmitswa = kerkelijke meerderjarigheid van de joodse jongen op zijn dertiende jaar

jaartijd = joodse datum waarop jaarlijks de sterfdag van verwanten wordt herdacht

¶ ter apel / chanoeka

*zij reinigden uw tempel /
ontstaken licht in uw heilige hoven
en stelden deze acht dagen chanoeka
vast...*

(uit onze liturgie)

in laude niet ver van sellingen
stond een naald van grauw graniet
langs aloude joodse vertellingen
verdwaald in mijn leerzaam lied

tot vermaan stond die naald lange jaren
om een monnik met handen vol blaren
op het sokkel was gebeiteld: domrededom
boesberend komt nooit meer weerom

wat toeristen dus nu niet meer weten
en historici al hadden vergeten
heb ik herontdekt in een groot foliant
over dode joden in groningerland

nóg zongen hier kinder noa joarn
van berend dij man mit de bloarn
dij monnik van domrededom
boesberend komt nooit meer weerom

menig nuchtere boer die tradities tart
heeft zijn pad met grint uit die naald verhard
maar zoals in folklore vaker geschiedt
blijkt zo'n kinderlied sterker nog dan graniet

lang voor de gaskamers van polen
is hier een chanoekilje gestolen
van een israëliet uit dit laude
in wie (naar *johannes*) geen fraude

die jehoede: afkomstig uit emden
zijn chanoekilje stamde uit spanje
raakpunten uit duizend legenden
mijn ballade barst haast van de franje

een monnik door hebzucht bezeten
hij stal op den duur als de raven
kwam het fijne van die lichter te weten
heeft haar geroofd en daarna begraven

in ter oapel diep in de kloostertuin
weggemoffeld de plek onder gruizelig puin
daar lag de chanoekilje en domrededom
kwam pater in pij vroom veinzend weerom

maar midwinter dou het hail kòld was
ging plotseling een lichtje branden
uit de tuingrond die – scheen het – van gòld was
langs een braambos met bloedrode randen

de abt die dit ziet door de nissen
hoort een stem uit het flakkerend licht:
ik straal hier lefirsoem hanisse
vrucht van mijn halachische plicht

dan roept hij in doodsangst de paters tezamen
die bidden ootmoedig / de heer zij geloofd
plots gilt boven allen een doordringend amen
boesberend buigt nederig het hoofd

om voor allen en altijd zijn schuld te bekennen
schrijdt berend bedeesd naar het bloeiende branden
waaraan door het doven met bei blote handen
hij straks oud gedaan nu jong reeds moet wennen

acht keer / chanoeka / naar talmoedisch gezag
één lichtje steeds meer regelmatig dag aan dag
gaat de monnik de tuin in om zijn onrust te doven
een schrijnende climax van pijnlijk geloven

en was het volbracht, er kwam wéér een maand kislev
en dat duurde – zo men wil – hail hail veul joarn
dan sarden de lichtjes: berend woar blifste
wie hebn wínst noar dien bloudrege bloarn

maar eenmaal domrededomredom
kwam berend de monnik nait meer weerom
en waar hij mag zijn gebleven
wordt zelfs in mijn lied niet beschreven

nooit groeiden meer lichtjes langs het klooster
dat 'huis van het licht' werd genoemd
naar een chanoekilje die stamde uit het oosten:
domus lucis / door ons wonder beroemd

toen de laatste jood hier was verdwenen
zo wordt in een glosse vermeld
is berend nog eenmaal verschenen
mèt chanoekilje brandend in 't veld

hij doofde als toen alle snoeren
op één na die liet hij aan
als bewijs voor de grunneger boeren
dat hun jeudn écht hebben bestaan

÷

channeke (chanoeka) = inwijdingsfeest
gevierd in de maand kislew (correspondeert
met december)
8 dagen lang wordt de menora ontstoken/
naast deze luchter existeert de
channekewijzer, een soort lamp met 8
oliebakjes, bij de sefardiem: chanoekilje
de gehele symboliek berust op een talmoedische
traditie, die vertelt dat de maccabeeën bij
de herinwijding van de tempel nog één klein
kruikje aantreffen met gewijde olie voldoende
voor één dag
alsdan geschiedde het wonder dat deze olie
voldoende bleek voor 8 dagen
als rabbijnse eis geldt het licht zo herkenbaar
mogelijk te plaatsen ten einde 'het wonder te
verbreiden' (= lefirsoem hanisse)
winst (gronings) = heimwee

¶ boertange / ahasverus

*boesjeude zél
die kriegn*

*dr binn haildal
gain jeudn meer*

*boesjeude komt
aaltied weer*

mijn opa zag in het sjoeltje van boertange
nog het portret van ahasverus hangen
als typisch plattelandse jood
aan ketting hangend glas-in-lood

laat nu geen rebbe bij mij komen
dat dat niet hoort bij vrome joden
let op het dwangbord in uw dromen
op joden rijmt altijd verboden

eens op een ochtend vond de sjammes
het glasportret in duizend stukken
waarvan hij toen hij zich ging bukken
gain schaarf meer vuilde mit zien hann

de sjammes is die dag verdwenen
om al zijn onschuld te bewijzen
zou hij het goles door gaan reizen
of is verzonken in de venen

toen na de oorlog vol verlangen
ik ook mij hier weer had vertoond
bleek het mooie sjoeltje van boertange
als woonhuis door een goi bewoond

het dorpse plein vol boerenmensen
zag mij voor ahasverus aan
of misschien ook wel voor die sjammes
argwanend liet men mij begaan

boesjeude die opnieuw kwam spoken
in dit gewest waaruit ik stam
de linie was opnieuw doorbroken
deur aine dij nooit òfschaaid nam

÷

dit oude vestingstadsje in het groningse wester-
wolde herbergde eeuwenlang een karakteristieke
joodse gemeenschap
reeds ver vóór 1940 was hiervan geen sprake meer
het sjoeltje stond intact maar verlaten aan de batterijenstraat
boesjeude (= boze jood) = boze geest in het
algemeen
sjammes = koster

¶ pekela / jozef de dromer

in oude killes trof men wel een jood
van god en ahasverus tijdgenoot
op goede voet zelfs met de dodenengel
ik denk aan jozef vrengel

refrein:

aan opsmuk had de man een hekel
hij was de sjammes van de pekel

toen ik als kind in pekel kwam
ik dacht nog niet aan amsterdam
zag ik eerst goed hoe vast hij sliep
in het knusse sjoeltje langs het diep

hij las naar oude joden willen
des nachts voor alle doden tillem
die slopen ongemerkt naar sjoel
getooid met talles en tefillen

wie zou uit hinderlijk bedillen
zo'n diepe oerstem ooit verstillen
posek om posek met de doden
een vrouw had jeudn heurn gillen

eens op de seider bij oom bram
sliep hij al in nog voor hij kwam
en waar is hij daarna gebleven
moest hij in sjoel soms seider geven

wie later snachts mijn graven schonden
hebben één graf dan ook leeg gevonden
van jozef die naar sjoele moest
zelfs toen die sjoel allang verwoest

nòg zien laatspoken langs de tillen
hem gaan met talles en tefillen
op weg naar sjoel stampvol met joden
bedekt met verse groene zoden

maar waar vindt na het graven-schenden
des daags hij sinds zijn onderkomen?
in dromen die mijn dag belenden
vol verzen die zijn nacht bedromen

÷

kille = gemeente
sjammes = koster
tillem = psalmen
talles en tefillen = gebedskleed en
gebedsriemen
posek = bijbelvers (de psalmen worden 'vers
om vers' gereciteerd door de gazzen en de kille)
seider = ritueel der eerste pesach-avonden
in joodse gemeenten klopte de sjammes
's ochtends met zijn sleutel op de synagoge-
deur om de doden te waarschuwen die naar het
volksgeloof 's nachts in sjoel bijeenkwamen
van jozef vrenghel heette het dat hij met de
doden gemene zaak maakte
na de oorlog werd de joodse begraafplaats in pekela door
onbekenden grondig geschonden; de aanleiding tot deze ballade

*mijn jeugdherinneringen, de
onuitputtelijke bron van mijn
ontroeringen, zijn in synagoge-
deunen als geconserveerd*

*carry van bruggen / hedendaags
fetischisme*

het jodendom waaruit ik stam
weerspiegelt trouw de ommelanden
waar deze week geen lichtjes branden
behoudens onze eeuwige vlam

een blikken ding glansloos en hard
stond ergens op een linnenkast
acht buisjes / één (de sjammes) apart –
een gammel grondvlak hield ze vast

zij die vandaag collecties vullen
met jodendomsantikwiteiten
beleggen nooit in zulke bullen
die in mijn verzen nimmer slijten

want eenmaal in het joodse jaar
was het channeke der maccabeeën
dan straalden kaarsjes naast elkaar
met blikken als van toverfeeën

dicht bij het moer / oerjoodse plicht
met mongouz tsoer bij kaarselicht

behalve in dat oorlogsjaar
toen kaarsen onbereikbaar schenen
de handen door zijn borstelig haar
trok pabbe zorgelijk door de venen

tot isrels god raapolie goot
op golven van die joodse nood
als eens en met een vette fles
hij thuisvoer als met zilvervloot

toen olie en dat blikken ding
begrepen dat het saam niet ging
had ons agrarisch ommeland
een tweede wonder bij de hand

acht dagen scheen een sneeuw wit snoer
uit aardappels zó uit het moer
behendig uitgehold tot lamp
en neergepoot op houten plank

jeruzalem / parijs of londen
geen luchter heb ik ooit gevonden
als deze eerpels knoestig mooi
die ik vandaag in rijmen rooi

diep uit mijn jeugd bij het oude moer
in oer-joods licht bij mongouz tsoer

÷

behalve de 8 lichtjes bevatten menora en
channekewijzer een 'sjammes' (= koster)
waarmee ze worden aangestoken
mongouz tsoer (= vaste burcht), beginwoorden
van het lied dat bij de brandende lichtjes
wordt gezongen op een populaire melodie

¶ **bensjen**

*sterfdag van mijn vader /
21 chesjvan 5684*

toen mijn vader op sterven lag
jong maar versleten
was het woensdag die dag
ik zal het nooit vergeten

meester las uit de duinheks voor
de spanning steeg ten top
tot er wreed werd gestoord
door een onverwachte klopp

binnen – klonk het hoekig
ik voelde: mij ging het aan
dan zag de klas mijn moeke
op de drempel staan

eerst nog even verstomd
was ik heel gauw al bang
toen zocht ik mijn klompen
in de kille lange gang

voor schoenen nu geen tijd
fluistert moeke in mijn oor
tegen moeten geen respijt
gaat zij mij werktuiglijk voor

bij het hek staat de rebbe
al op mij te wachten
het begin van een wedren
met hogere machten

want in de aloude tred
van ons joodse bestaan
zoekt de mal'ach ha-mawet
een dode op naam

wordt zo'n naam dan geloodst
naar een veilige geul

zoekt de engel des doods
bij een ander zijn heul

zo begrijp ik de rebbe
langs de stille vissersdijk
waar wij buiten adem rennen
als in wedloop met een lijk

in de sjoel in de bosstraat
staan tien vrome joden
in aandachtig beraad
met mystiek en geboden

ik – klein op mijn klompen
zie de rebbe in het boek
naar een plaatsvervanger lonken
voor mijn vader op zoek

mousje – zegt hij zacht
we staan al op straat
maar geen dood sloeg er acht
wij kwamen te laat

ik weet het aan mijn klompen
die in kinderlijk verwijt
mij in rouw moesten dompelen
door verlies van wat tijd

nu kan geen sjoel meer die last
van mijn klompen verzoenen
want de kille – vergast –
ging naar polen op schoenen

÷

bensjen (benedicere): een gebed in de
synagoge uitspreken voor het herstel van
een ernstig zieke
dat ging gepaard met de naamsverandering van de patiënt
bij de joden is de naam een wezenlijk bestanddeel van de persoonlijkheid

het boze oordeel dat over x zou worden
geveld, geldt niet voor y, de drager van
de nieuwe naam
uit een geopende tora-rol koos men de eerste de beste
naam die men tegenkwam
mal'ach ha-mawet = engel des doods

¶ wikwief

I samuel 28

wat is er van dit duizendtal gebleven
gezwegen van hun rest in het bargoens
tot in den treure her en der beschreven
en volgens ons instinct niet zelden loens

de nostalgie loopt er steeds als gesmeerd
in zulk een stadje waar geen jood is weergekeerd
onmisbaar aangevoeld – wij – voor 't geheel
ook waar men vroeger dacht: zij waren wel wat veel

maar daar niet van / wat ónze droom bewaart
verdringt de tsores in het groot
waaruit details van secundaire aard
soms plotseling herrijzen uit de dood

in winschoot niet ver van de venne
daar woonde een wikwief van jeudse komaf
zo'n heks uit endor, uit de sennerenne –
betje soetendorp kom oet joen graf

't is duuster leezn in dij doodnboukn
kom ainmoal nog in 't meulnhörn spoukn
as vrouger op adrillenmaark
veur joe zo'n dag mit 'n hail bult waark

oet westerwòl daip oet 't oldambt
kwamm' veul vraauwn om toukomst te heurn
betje heeft bruigoms de grond uitgestampt
in open gesprek achter gesloten deuren

koen en gedurfd welhaast iedere sprong:
op joen pad zai'k in ains 'n hail blonde jong
hai mag die assmis nog nait liedn
mor der koomm vaast aandere tiedn

der is nog 'n aander dij achter die löpt
dij most nait vertrauwn dij is verröt

ik zai hom hail slim aan zien ènde koomm
dreigt betje tot diep in mijn dromen

eenmaal heb ik haar aan het zandpad bezocht
met kleinzoon jaap die daar toen logeerde
vol huiver drong ik door tot de duistere krocht
waar een jiddisje vrouw ons op koekjes tracteerde

ze ontnam me de mythe die van een ballade
het merg is (naar degelijke handboeken willen)
de batterij van mijn bangheid was voor altijd ontladen:
rust zaacht broave betje mit hail onze kille

dat heeft ze wel nodig noa aal dij verhoaln
dij vertèln dat 't jeudske hait was op 't gèld
as 'n duvel op 'n zail / 'wil joe eerst eevm betoaln'
en ze heette niet minder op manlu vergrèld

ook wil ik (as jeude) niemand verhelen
dat ze een stal heeft bezeten vol bezemstelen
die is na de oorlog door een boer uit de meedn
verworven voor 't museum van jeudse òldheedn

van certificaten voorzien voor de goijem van later
dat vraauw soetndörp gekasjerd was in oudewater

maar zo zij een functie in mijn verzen vervult
blijve betje in magische mantel gehuld:
mien wikwief aan 't zandpad nait wied van de venne
mien hekse van endor / mien stok sennerenne

÷

wikwief = waarzegster
sennerenne = populair volksboek in het jiddisj
adrillenmaark = allerheiligenmarkt in winschoten
assmis = soms; misschien
verröt = lijdende aan geslachtsziekte
gekasjerd = koosjer gemaakt

¶ joekels

*als men een verwoeste synagoge
ziet zegt men: baroech dajan
ha-emmet = geloofd zijt gij,
rechter der rechtvaardigheid*

*als men een verwoeste synagoge
ziet die herbouwd is zegt men:
baroech matsiew gewoel = geloofd
zijt gij, die de grens van de
weduwe (= israël) herstelt*

aan de langestraat op de mulo gezeten
heeft niemand als ik een verleden gevoeld
waarvan iedere heugenis welhaast is vergeten
daar stond eens de oude winschoter sjoel

naar het cheider aldaar droegen kinder zelf turven
mijn opoe heeft het mij eerlijk verteld
wie trouwens zou zoiets loochenen durven
mijn verzen zijn rechtstreeks uit veengrond geweld

toen de sjoel te klein werd / welke werd niet te groot
was er simche in het leven van een winschoter jood
de dag van de chinoeg dacht niemand aan sgoure
gevochten werd enkel om een mooi seifer toure

er waren er vijf – maar wel vijfhonderd joden
voor ieder golden dezelfde geboden
gibbourem (stoere kerels) onhandsoam mor teer
bereid tot het uiterst' op het slachtveld van eer

maar de psak van de rebbe sprak tot allemaal:
de toure wordt verhoesd deur hail ons kaal

zo droegen ze de sforem achter elkander
om beurten de een om beurten de ander
noar bosstroade tou noar splinternije sjoel
baroech dajan ha-emmet / nooit meer matsiew gewoel

in klaaine bosstroade waar later bakker engers
en nog later israëls zijn galletjes vlocht
huiden plotseling joekels die blaften heel eng en
de optocht der joden vloog uit de bocht

de rebbe aan het hoofd werd bleek en bemore
'als honden blaffen komt de dood in de stad'
citeerde hij met feilloos instinct de gemore
(bowe kamme 60 b) – adonaj echad

op datzelfde moment aldus apocriefe verhalen
stond boven de venne een mogen dowed in de lucht
een jodenster vol geel-giftige stralen
een noodlots-voorteken van zeer boos gerucht

op kaalsjtob in mijn jeugd hing een etsje van struck
een pogrom uit wat ver leek: het moordende polen
géén goles lijkt te ver in gods raadselboek:
was tóen al een etser naar winschoot op zoek?

÷

cheider = jodenschool
simche = vreugde
chinoeg = inwijding
sgoure = koopwaar
toure = leer
seifer toure = wetsrol, in het meervoud: sforem
psak = decisie
kaal / kahal = gemeente
bemore = bang
gemore = talmoed
adonaj echad = de here is enig
bowe kamme = het tractaat uit de talmoed,
waarin de sententie voorkomt
mogen dowed = davidster
kaalsjtob (stube) = centrum van de gemeente
hermann struck = bekende joodse etser

¶ eiljenowe

*as mesjieëch komt
wern alle sjoelen
nach jeroesjolójem rollen*

van alle profeten onze meest populaire
elijahoe hanawie / vulgo eiljenowe
in de huiselijke sfeer meer dan een chimère
al haast hij zich niet / wij leerden gelóven

as mesjieëch wird kommen komt ook eiljenowe
maar de sjoelen die dan naar jeruzalem rollen
werden minder in aantal dan wie mocht gelóven
eens geboren ten noorden van ommen en zwolle

waar hij niet verscheen in een simpel gehucht
in 't oldambt bij een boer waar een echtpaar gevluht
dat in een stal (zoals dat heet) toch nog mocht boffen
mit vaailleg hinkoomm veur hail minne moffen

ook daar werd het peisech was jontef gekommen
de tijd houdt voor niets en voor niemand ooit halt
ten noorden van zwolle ten noorden van ommen
werd gomets gebatteld waar ze waren gestald

en savonds – de seider – lazen beide de gode
vervuld van de oeroude hoop op ge-olle
vast vertrouwen vervat in de jiddisje code
ook ten noorden van ommen ook ten noorden van zwolle

ze braken geen matses, ze dronken geen wijn
ze hadden alleen maar een knoestig stuk krijn
het bittere kruid – morer – meer dan genoeg
échter dan egyptes knechtschap ooit vroeg

en zij had bewaard wat sunmaidrozijnen
voor één beker 'wijn' in water geweld
voor eiljenowe gespaard als die mocht verschijnen
zoals haar in het cheider zo vaak was voerspeld

maar dan moest je wél de deur openzetten
ook vanavond / juist vanavond / voor de heraut der ge-olle
die minneg gelijk aan 600 wetten –
ook ten noorden van ommen ook ten noorden van zwolle

nacht van het bewaren nacht van het verhalen
het verraad dat niet sluimert waakt buiten het hek
daar wachten heil-brengers om joden te halen
wier verwachting scheen veroordeeld zo gezegd bij verstek

maar de vrouw keek nog eenmaal voor het droeve verdwijnen
naar het bekertje water met geweld rozijnen
dat bleef staan voor te late profeet van haar dromen
joods toekomstsymbool van zijn eenmaal verschijnen

want zij wist zo zeker als wij het nóg weten
dat hij ondanks alles ons nooit zal vergeten
ten noorden van zwolle ten noorden van ommen
waar bimheiro bejomeinoe mesjiejëch wird kommen

÷

ge-olle (ge-oela) = verlossing
jontef = feestdag
pesach (peisech) = joods pasen
gomets battelen = het gezuurde vernietigen
seider = op de beide eerste avonden van pesach
wordt het verhaal (de gode) over de uittocht
uit egypte gelezen
er worden dan vier bekers wijn gedronken
de vijfde beker is – volgens een traditie – voor elija bestemd
het openzetten van de deur (ten bewijze dat men zich in de nacht der ‘be-
waring’ veilig voelt) zou volgens anderen bedoeld zijn om de profeet bin-
nen te laten
minneg (minhag) = gebruik – maar dan wel zo
traditioneel geworden dat het halachisch tot
norm is verheven
bimheiro bejomeinoe = spoedig in onze dagen
naar een bekend lied uit de hagada (vulgo:
gode)

inhoud

land van belofte	5
foxhol/rosj hasjana	6
de westerwelse a/tasjliech	9
reiderwolde/jom kippoer	11
wadlopers/sjierat hajam	14
ter apel/chanoeka	17
boertange/ahasverus	20
pekela/jozef de dromer	22
channeke 1917	24
bensjen	26
wikwief	29
joekels	31
eiljenowe	33

colofon

vaderland in den vreemde is een extra-uitgave
van het kwartaalschrift *de engelbewaarder*
het is een literaire bijdrage tot de cultuurgeschiedenis
der omgekomen joden uit onze noordelijkste provincie
de oplaat van deze door leo creton typografisch
verzorgde bundel bedraagt 300 genummerde
en door de dichter getekende exemplaren

dit is nummer 278

And van Meel.

